

despre 1989

VLADIMIR TISMĂNEANU este profesor de științe politice la Universitatea Maryland. Președinte al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (aprilie 2006–aprilie 2007) și al Comisiei Prezidențiale Consultative pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (din aprilie 2007). În 2007 a primit din partea Universității Maryland *Distinguished International Service Award*, iar Asociația Americană de Științe Politice i-a acordat certificatul pentru merite excepționale în predarea acestei discipline. Doctor *honoris causa* al Universității de Vest din Timișoara (2002) și al Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative din București (2003).

Volume publicate (selecție): *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel* (Free Press, 1992; ediție paperback cu un nou epilog: 1993; Polirom, 1997, ediția a II-a revăzută: 2007); *Fantasmele salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa postcomunistă* (Princeton University Press, 1998; Polirom, 1999); *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc* (University of California Press, 2003; Polirom, 2005; în 2004, cartea a primit Premiul Barbara Jelavich din partea American Association for the Advancement of Slavic Studies, pentru o lucrare excepțională în domeniul istoriei Europei de Răsărit și Centrale). A fost coeditor, împreună cu Dorin Dobrințu și Cristian Vasile, al *Raportului Final* al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (Humanitas, 2007). În anul academic 2008–2009 a fost bursier al Woodrow Wilson International Center for Scholars din Washington, D.C., în vederea scrierii unei lucrări despre democrație, memorie și justiție morală. La Humanitas au mai apărut: *Fantoma lui Gheorghiu-Dej* (2008); (în colaborare cu Cristian Vasile) *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măștile răului* (2008).

vladimir
tismăneanu

despre 1989
nafragiul utopiei

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Adina Săucan
Coperta: Andrei Gamarț
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Anca Drăghici
DTP: Emilia Ionașcu, Carmen Petrescu

Tipărit la S.P. „Bucureștii Noi“

© HUMANITAS, 2009

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
TISMĂNEANU, VLADIMIR

Despre 1989: Naufragiul Utopiei / Vladimir Tismăneanu. –
București: Humanitas, 2009
Bibliogr.
ISBN 978-973-50-2562-5
94(498)“1989”

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi Carte prin poștă: tel./fax 021/311 23 30
C.P.C.E. – CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.libhumanitas.ro

Cuprins

<i>Argument</i>	7
Naufragiul Utopiei și revolta intelectualilor	9
Anul 1956 sau de ce contează revizionismul marxist	34
Iluzia Utopiei și promisiunile trădate. Semnificațiile anului 1968	61
Revoluția română și chipurile decrepitudinii	83
<i>Preliminarii</i>	83
<i>Paul Niculescu-Mizil</i>	90
<i>Eugen Florescu</i>	94
<i>Mihai Ungheanu</i>	101
<i>Scrisoarea celor șase</i>	103
<i>Ion Iliescu și sticlutele de Urodonal</i>	106
<i>N. Pleșiță, zelutul Securității, o instituție criminală</i> ...	111
<i>Semnificațiile anului 1989 în România</i>	114
Revoluțiile din 1989: cauze, semnificații, consecințe	131
Revoltă, speranță și sânge. Două decenii după Tienanmen	181

Cum se exorcizează demonii comunismului	186
A fi colaborat cu Securitatea înseamnă a fi lucrat cu Diavolul	197
La trei ani de la <i>Raport</i>	208
La moartea unui gigant: lecția lui Kołakowski	223
Criza stângii europene (1989–2009)	231
<i>Sugestii de lectură</i>	236

Argument

Au trecut două decenii de la acel fantastic tumult, adeseori definit drept *the upheaval in the East*, înlănțuirea de evenimente dramatice care au împlinit ceea ce ținea de domeniul negândibilului: prăbușirea sistemelor comuniste, finalul unor regimuri care păreau sortite să existe (ori să vegeteze) sub zodia eternității. Evident bolnave, aflate într-o cronică decădere, incapabile să ofere altceva decât o retorică lipsită de orice conținut, dictaturile din Europa de Răsărit și Centrală erau deopotrivă senile și agresive. După Conferința de la Helsinki (1975) însă, atunci când potențaii comuniști au acceptat să semneze un document care consfințea respectarea drepturilor omului ca bază a relațiilor Est-Vest, lucrurile au pornit pe un făgaș cu totul inedit. Nu mai era loc pentru iluziile legate de reformele de sus, de umanizarea unui socialism presupus nobil în intențiile sale originare, desfigurate de practicile totalitare. Conceptul disident al libertății, al vieții trăite în adevăr a sfidat logica aservirii, a consimțământului, a pactizării prin tăcere cu forțele opresive. Comitetul de Apărare a Muncitorilor din Polonia, alegerea cardinalului Karol

Wojtyła drept Papă, vizita sa în 1979 în Polonia au accelerat dinamica dezagragării sistemice. Cuvintele lui Ioan Paul al II-lea, „Să nu vă fie teamă”, au inspirat ethosul sindicatului independent și autogovernat Solidaritatea. Au venit apoi fenomenul Gorbaciov, noua și într-adevăr radicala destalinizare, liberalizarea din URSS, acțiunea unui lider revizionist marxist care se distanța tot mai acut de paradigma bolșevică. Volumul de față vorbește despre acest ethos, despre ceea ce Václav Havel a numit „puterea celor fără de putere”. Este un efort de a sintetiza, în plan politico-filozofic și istoric-comparativ, principalele lecții ale unui moment crucial. Anul 1989 a readus în dezbaterea intelectuală și politică tema societății civile. Nu mai puțin important, acest an ar fi fost cu totul diferit fără rolul intelectualilor critici ca adversari ai ideologiei oficiale. Toate aceste teme se mențin actuale întrucât sunt indispensabile pentru succesul șanselor valorilor liberale în universul postcomunist. Iar între aceste valori, atacate furibund de forțele nostalgic-comuniste și/sau tribalist-fundamentaliste, țin să accentuez trei: *adevărul, încrederea, toleranța*.

Țin să mulțumesc lui Bogdan Cristian Iacob, care a coordonat strângerea laolaltă a studiilor, eseurilor și interviurilor din acest volum, precum și Editurii Humanitas pentru entuziasmul cu care a primit și susținut acest proiect.

Vladimir Tismăneanu
Washington, D.C.
1 septembrie 2009

Naufragiul Utopiei și revolta intelectualilor

Înainte de toate, doresc să precizez că acest text este dedicat memoriei lui Matei Călinescu, cetățean ilustru al Republicii Literelor, profesor de literatură comparată, eseist, critic literar, romancier, poet, gânditor antitotalitar. În data de 25 iunie 2009, la o zi după trecerea lui în lumea celor drepte, am susținut în Sala Drepturilor Omului din Palatul Parlamentului, sub egida Institutului de Studii Populare, prelegerea „Naufragiul utopiei. Semnificațiile istorice, politice și morale ale revoluțiilor din 1989”¹. Am avut privilegiul de a colabora cu Matei Călinescu și de a mă bucura de prietenia lui. Spre imensul meu regret, relația noastră s-a materializat pe plan științific doar

1. Textul de față este o sinteză a două prelegeri pe care le-am susținut în iunie 2009. Prima a fost cea amintită mai sus, rostită la Palatul Parlamentului (și aş dori să-i mulțumesc cu această ocazie lui Sever Voinescu, secretar al Camerei Deputaților, pentru onoranta prezentare pe care mi-a făcut-o cu acel prilej). Pe cea de-a doua am susținut-o la invitația Directorului Muzeului Național al Literaturii Române, Radu Călin Cristea, în Sala Rotondă (24 iunie); se intitula „Revolta intelectualilor și sfârșitul utopiei marxiste”.

prin intermediul articolului „The 1989 Revolution and Romania’s Future”, care a fost publicat în jurnalul *Problems of Communism*, volumul 40 (ianuarie–aprilie 1991)¹. Totuși, țin să precizez că această colaborare a avut un impact semnificativ, stabilind parametrii fundamentali de discuție a Revoluției din România în anii următori. Matei Călinescu a fost unul dintre cei mai necruțători critici ai imposturii anilor ’90–’92 din direcția celor care s-au succedat puterii comuniste, preluând puterea în țară prin intermediul deturnării revoltei civice din decembrie 1989. La douăzeci de ani de la acele evenimente, Matei Călinescu este un reper cultural și uman fundamental pentru înțelegerea atât a istoriei prezente, cât și a valorilor trecutului distrus, ocultat și alterat sub comunism.

Un lucru care trebuie afirmat cât se poate de tranșant este că anul 1989 s-a întâmplat. Indiferent de variile teorii conspiraționiste și de veștedele sau mai puțin veștedele teorii care încearcă să ne convingă că totul a fost o ficțiune, o iluzie, anul 1989 a fost o realitate istorică, politică și etică. Lumea de după 1989 este fundamental, radical și decisiv diferită față de lumea de dinainte de 1989. Un distins disident ceh, Martin Palouš, care a fost la un moment dat purtător de cuvânt al Chartei 77 și este actualmente ambasador al Republicii Cehe la Națiunile Unite, criticându-i pe cei care neagă caracterul revoluționar

1. Articolul a fost republicat într-o versiune lărgită ca postfață a volumului lui Vlad Georgescu, *The Romanians. A History* (Ohio State University, Columbus, 1991).

al anului 1989, spunea: „O revoluție are loc în momentul în care mă culc într-o seară și știu ce ziare am cumpărat dimineața, dar mă trezesc a doua zi, merg la chioșc și cumpăr cu totul alte ziare.“ Aici stă cheia transformării despre care voi discuta: s-a schimbat paradigma de interpretare a realului. Nu trebuie uitat că revoluțiile anului 1989 au avut loc în același timp cu sărbătorirea bicentenarului Revoluției Franceze din 1789. Într-un astfel de an aniversar, am avut privilegiul de a asista la un nou tip de revoluție, una fundamental nonviolentă și anti-utopică. O precizare: în cazul României *s-a răspuns* cu violență, dar revolta în sine nu a fost violentă. Răspunsul violent a venit din partea puterii.

Consider că este foarte important ca, înainte de a discuta naufragiul sau amurgul leninismului, să vedem în ce anume a constat acesta și cum a fost posibilă ieșirea din utopie. Comunismul a fost, înainte de toate, un program doctrinar menit să mobilizeze în vederea atingerii unor scopuri radical transformative la nivel economic, moral, social și cultural. Ambiția supremă a comunismului este să realizeze o nouă civilizație care să se rotească în jurul personajului central – Omul Nou. Comunismul este un antropocentrism pervers. Pe lângă faptul că există cultul partidului, ceea ce face din comunism o ecleziologie, el este în același timp o tentativă de revoluționare a antropologiei. Scopul principal al comunismului nu-l constituie neapărat numai socializarea mijloacelor de producție; toate acestea sunt subsumate unei noi viziuni asupra omului și existenței umane. Omul Nou în comunism, ca și în cazul

doctrinelor fasciste, devine finalitatea supremă a acțiunii politice. Aceasta din urmă nu este gratuită. Obiectivul ei este dublu: politizarea absolută a spațiului uman și, deopotrivă, falsificarea totală a ceea ce înseamnă politic (dacă prin acesta înțelegem comunicarea nestingherită între ființe umane cu drepturi garantate într-o manieră ireductibilă în urma unei relații speciale cu transcendența).

Sistemul a fost fondat pe câteva mituri fundamentale. Tocmai de aceea, în cartea mea *Mizeria utopiei: Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, am numit regimurile de tip leninist mitocrații. Erau, spre a relua formularea lui Martin Malia, partocrații ideocratice cu fundament mitocratic. Primul era cel al partidului predestinat să interpreteze interesele proletariatului, să vorbească în numele său, să ofere soluții definitive pentru a realiza comunitatea perfectă. Al doilea mit era acela al comunismului ca vârstă de aur. Principala teză de escatologie din viziunea marxistă despre istorie este, evident, o teodicee raționalizată: numele lui Dumnezeu este înlocuit prin Istorie, Istoria are un sens, un *telos*, o finalitate, merge dinspre libertatea parțială înspre cea deplină. Libertatea este definită însă în termeni post-hegelieni, drept necesitate înțeleasă. Teza pe care o proclamă urmașii lui Marx și ai lui Lenin susține că revoluția proletară dictată de un imperativ istoric ineluctabil și inexorabil, de un determinism istoric căruia nu i se va putea sustrage nici o țară, nici un popor sau individ, este aceea a saltului despre care vorbea colegul și prietenul lui Marx, Friedrich

Engels – din imperiul necesității în cel al libertății. Imperiul necesității este acela în care economicul se află încă într-o stare precară, ce nu poate asigura deplina egalitate a ființelor; politicul însuși este subsumat unor interese partizane, socialul este încă atomizat. Imperiul libertății este acela în care se ajunge la identitatea între esență și existență: natura umană își poate atinge deplina dezvoltare, iar condiția pentru libertatea tuturor este găsită în libertatea fiecărui individ. Undeva se produce deci armonizarea între libertatea individuală și libertatea socială. În consecință, comunismul reprezintă și un fundamentalism teleologic. Scopul lui este cunoscut: trebuie să ajungem la împărăția lui Dumnezeu pe pământ, adică a proletariatului, acest Mesia al Istoriei. Citiți *Istorie și conștiință de clasă*, cartea lui Georg Lukács apărută în 1923, și veți înțelege la ce mă refer. Folosesc noțiunea de fundamentalism pentru că ideologia comunistă șterge distincția dintre împărăția divină și cea terestră, dintre regatul transcendent și cel imanent. În aceste condiții, comunismul are nevoie de o mistică politică. Pentru a înțelege comunismul ca ispită, doresc să reamintesc opinia unui mare istoric al național-socialismului, Fritz Stern, potrivit căruia orice religie politică, orice mesianism revoluționar funcționează pe baza celor trei M: mitul, magia și miracolul. Mă grăbesc să adaug că, în acest sens, revoluțiile din 1989 nu au fost de fapt revoluții clasice. Au fost revoluții care aboleau noțiunea tradițională de revoluție.

Sugestii de lectură:¹

- CANGEOPOL, LIVIU; PETRESCU, DAN, *Ce ar mai fi de spus: convorbiri libere într-o țară ocupată*, prefață de Vladimir Tismăneanu, Minerva, București, 1990.
- CESEREANU, RUXANDRA, *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*, Polirom, Iași, 2004.
- CODRESCU, ANDREI, *Gaura din steag. Povestea unei reveniri și a unei revoluții*, trad. rom. de Ioana Avădani, Curtea Veche, București, 2008.
- DAHRENDORF, RALF, *După 1989*, trad. rom. de Mona Antohi, Humanitas, București, 2001.
- DAHRENDORF, RALF, *Reflecții asupra revoluției din Europa*, trad. rom. de Marina Sandu, Humanitas, București, 1993.
- GARTON ASH, TIMOTHY, *Foloasele prigoanei: eseuri despre destinul Europei Centrale și de Est. Lanterna magică: martor la revoluția din '89 la Varșovia, Budapesta, Berlin și Praga*, trad. rom. de Catrinel Pleșu, Editura Fundației Culturale, București, 1997.
- GARTON ASH, TIMOTHY, *Istoria prezentului*, trad. rom. de Cătălin Constantinescu, Polirom, Iași, 2002.

1. Această listă selectivă cuprinde exclusiv titluri în limba română. Intenția autorului este de a le oferi tuturor celor interesați un ghid în literatura de specialitate care poate fi consultată astăzi în librăriile sau bibliotecile din România.

- HAVEL, VÁCLAV, *Interogatoriu în depărtare: convorbiri cu Karel Hvizd'ala*, trad. rom. și note de Sorin Paliga, glosar de Jindrick Vacek, Tinerama, București, 1991.
- HAVEL, VÁCLAV, *Pe scurt, vă rog!*, trad. rom. de Helliana Ianulescu, Curtea Veche, București, 2009.
- HAVEL, VÁCLAV, *Viața în adevăr*, trad. rom. și postfață de Jean Grosu, Univers, București, 1997.
- HOWARD, DICK, *Stafia democrației*, trad. rom. de Carmen Ion, Curtea Veche, București, 2008.
- IOANID, RADU (coordonator), *Dosarul Brucan. Documente ale Direcției a III-a Contraspionaj a Departamentului Securității Statului (1987-1989)*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Radu Ioanid, prefață de Gheorghe Câmpeanu, Polirom, Iași, 2008.
- ISAAC, JEFFREY, *Democrația în vremuri întunecate*, trad. rom. de Cristina Irimia, Polirom, Iași, 2001.
- JIANU, ION, *Gheorghe Apostol și Scrisoarea celor șase*, prefață de Vladimir Tismăneanu, Curtea Veche, București, 2008.
- KENNEY, PADRAIC, *Carnavalul revoluției: Europa centrală, 1989*, trad. rom. de Laura Stroe-Botorcu, Curtea Veche, București, 2007.
- MICHNIK, ADAM, *Mărturisirile unui disident convertit*, trad. rom. și note de Sabra Daici, prefață de Vladimir Tismăneanu, postfață de Józef Tischner, Polirom, Iași, 2009.
- MICHNIK, ADAM, *Restaurația de catifea*, trad. rom. de Daciana Branea, Dana Chetrinescu, Cristina Chevereșan, Dana Crăciun, Ioana Copil-Popovici, ediție îngrijită de Mircea Mihăieș, prefață de Andrei Pleșu, Polirom, Iași, 2001.
- MICHNIK, ADAM, *Scrisori din închisoare și alte eseuri*, trad. rom. de Adriana Babeți și Mircea Mihăieș, prefață de Vladimir Tismăneanu, Polirom, Iași, 1997.
- MURGESCU, BOGDAN (coordonator), *Revoluția română din 1989. Istorie și memorie*, Polirom, Iași, 2007.
- OPREA, MARIUS; OLARU, STEJĂREL, *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987, Brașov*, Polirom, Iași, 2002.

- PATAPIEVICI, HORIA-ROMAN, *Politice*, ediția a V-a, Humanitas, București, 2008.
- SIANI-DAVIES, PETER, *Revoluția română din decembrie 1989*, trad. rom. de Cristina Mac, Humanitas, București, 2006.
- SOULET, JEAN-FRANÇOIS, *Istoria comparată a statelor comuniste*, trad. rom. de Silvia Albișteanu și Ana Zbarcea, Polirom, Iași, 1998.
- STAN, APOSTOL, *Revoluția română văzută din stradă: decembrie 1989 – iunie 1990*, Curtea Veche, București, 2007.
- TĂNASE, STELIAN, *Miracolul revoluției. O istorie politică a căderii regimurilor comuniste*, Humanitas, București, 1999; ediția a II-a: *Istoria căderii regimurilor comuniste. Miracolul revoluției*, Humanitas, București, 2009.
- TISMĂNEANU, VLADIMIR; ANTOHI, SORIN (coordonatori), *De la utopie la istorie. Revoluțiile din 1989 și urmările lor*, trad. rom. de Marilena Andrei, Elena Neculcea și Livia Szász, Curtea Veche, București, 2006.
- TISMĂNEANU, VLADIMIR; DOBRINCU, DORIN; VASILE, CRISTIAN (coordonatori), *Raport Final – Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, Humanitas, București, 2007.
- TISMĂNEANU, VLADIMIR, *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, trad. rom. de Laura Lipovan, Polirom, Iași, 1997.
- TISMĂNEANU, VLADIMIR, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, ediția a II-a revăzută, trad. rom. de Alexandru Vlad, studiu introductiv de Dan Pavel, prefață la ediția a II-a de Vladimir Tismăneanu, Polirom, Iași, 2007.
- TISMĂNEANU, VLADIMIR, *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*, trad. rom. de Dragoș și Cristina Petrescu, Polirom, Iași, 1999.
- TISMĂNEANU, VLADIMIR, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, trad. rom. de Dragoș și

Cristina Petrescu, postfață de Mircea Mihăieș, Polirom, Iași, 2005.

VERDERY, KATHERINE, *Socialismul: ce a fost și ce urmează*, trad. rom. de Mihai Stroe și Iustin Codreanu, ediție îngrijită de Alexandru Niculescu, Institutul European, Iași, 2003.